

Káldi György példabeszédei

LUKÁCSY SÁNDOR

Született 1923-ban, irodalomtörténész. Tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-francia szakán végezte. 1962-1988 között az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. 1968-tól az irodalomtudományok kandidátusa. Legutóbbi írását 1997. 5. számban közzé tettük.

Jézus gyakran szólott példabeszédekben. Cornelius a Lapide, a tudós jezsuita bibliamagyarázó a 17. században, megszámlálta: huszonnyolcszor. Az egyházi írók követték módszerét; a példabeszéd — exemplum — a vallásos literatúrának, különösen a prédikációkban, hagyományos tartozéka lett, a hit- vagy erkölcsstanításnak hosszú-hosszú évszázadokig hatásos retorikai eszköze.

Két tévedés tapad hozzá. Az egyik az, hogy a szónok az exemplumok érdekes történeteivel akarta ébren tartani szunyókálásra hajlamos hallgatói figyelmét. Valójában a példázat nem alkalmi betét vagy kitérő, hanem a beszéd nélkülözhetetlen eleme; funkciója a magyarázás, az érvelés; sosem öncélú, mindig erkölcsi tanulssággal szolgál. A másik téves nézet szerint a magyar nyelvű egyházi példabeszédek világi elbeszélő prózánk kibontakozását készítették elő, ezt azonban semmi sem bizonyítja.

Régi prédikátoraink sokszor nyilatkoztak — saját gyakorlatukat igazolandó — az exemplumok hasznáról. Szabó István (1695-1753) szerint Jézus azért vegyített példabeszédeket tanításába, hogy „a zsidók szokásától el ne távozzon, kiknél igen kedvesek valának”, valamint azért, hogy „azoknak kedves hallása által nagyobb foganatja lenne” szavainak, a példázatok ugyanis „megvilágosítják a dolgot, hogy megérthessük a benne elrejtett titkokat”.

Káldi György, első katolikus Bibliánk fordítója és az egyházi szónoklat művésze, vízkereszt utáni ötödik vasárnapra írt prédikációjába (melynek evangéliumi textusa a jó mag és a konkoly krisztusi parabolája) tudós értekezést illesztett: disszertációt a példabeszéd történetéről és elméletéről. Használata közönséges szokása a bölcseknek; Platón, Xenophón, Püthagorasz munkáiban és az egyiptomiaktól sok szép példázat maradt ránk, Káldi idéz is néhányat. Éltek vele az ószövetségi próféták, „főképpen Salomon, kiről azt olvassuk, hogy háromezer példabeszédei voltak”. Dávid király megjósolta, hogy Jézus példabeszédekbe burkolva fogja előadni a mennyei titkokat. „Gyönyörködött Urunk a példabeszédekben, a hívek hasznáért.” Erről Káldi öt pontba foglalja tudományát. A példabeszéd különösen az együgyűek oktatásában hasznos, mert „noha magyarázás nélkül a nyilvánvaló dolgot is beföldi, mindazáltal ha megmagyaráztatik, a homályos dolgot is megvilágosítja” — ez történik a prédikációban. További hasznai a példabeszédnek: az akaratot a jóra indítja; segít a tanítást észben

tartani; a titkolni valót elfödözi; alázatosságra nevel, mert aki nem érti, kénytelen tudós emberekhez fordulni magyarázatért.

Idő folytán a példabeszédek archaikus divatja egyre csökkent, de Káldinál még virágjában van; a legtöbbet ő írta nyelvünkön, igen változatos tárgyakat alkalmazva kegyes céljához.

A példa többnyire epikus jellegű: valóságos vagy legendás történet. A legkedveltebbek toposzá válva sokszor felbukkannak az egyházi (és világi) irodalomban. Ilyen az, amelyet Caritas Romana elnevezéssel illet a tudomány: egy fiatalasszony a tejével táplálja börtönbe vetett apját, s megmenti az éhhaláltól. Az érzékeny (és kissé érzéki) történetet Plinius beszélt el, majd sokan mások: nálunk Pécsi Lukács, Pázmány, Szepsi Csombor Márton, Mikes Kelemen, Faludi Ferenc, Pétzeli József, és van magyar folklór-változata. Káldi, aki szerette fitogtatni nagy olvasottságát, két variáns is előad, Sabellicus, illetve Valerius Maximus nyomán, és tud még más hasonló históriákat, melyek — mivel nincs exemplum erkölcsi tanulság nélkül — mind a szülők iránti köteles szeretetre oktatnak.

Némelyik példa horror-történet. Egy királynak három fia volt. Atyjuk meghalván mindegyik magának követelte az örökséget. A szomszéd uralkodót tették meg döntőbírónak. Ez úgy rendelkezett, hogy a fiak nyíllal lövöldözzenek apjuk holttestére; aki a szívébe talál, azé a birodalom. Két fiú nekilát a morbid céllövő versenynek, a harmadik — írja Káldi, Diodorus Siculusra hivatkozva — „inkább akar az ország nélkül ellenni, hogyszem olyan kegyetlenséget mutatni a megholt szerelmes atyjának testéhez”. Szép viselkedésétől meghatódva a döntőbíró őt nyilvánítja ki győztesnek. A példa alkalmazása: akik vétkeikkel megsebzik Krisztus testét, elesnek a mennyei örökségtől, az igaz szeretet ellenben megkapja jutalmul. Ugyanezt a históriát, ugyanazon forrásból, Pázmány is elbeszélte, de más tanulsággal. Az exemplumok erkölcsi hasznosításában az egyházi íróknak nem volt megkötve a kezük.

Igen elterjedt példázat — hosszú életű toposz — a néma királyfi csodás története. Hérodotosznál lehetett olvasni, hogy egy ellenséges katona a csatában rátámadt Croesusra, amikor fia, aki addig néma volt, hirtelen felkiáltott: Ne bántsd a királyt! — s az apa megmenekült. A hatásos história bejárta mind az egyházi, mind a világi irodalmat, leírta Pázmány és Zrínyi, az unitárius Szentmártoni Bodó János és a református Pápai Páriz Ferenc (mindketten versben) és még sokan mások, többnyire mint a fiúi szeretet példáját. De voltak másféle értelmezések is, például Káldié, aki — némileg bonyolult fejtegetéssel — azt a tanulságot vont le, hogy „meg kell győzni a Néma-ördögöt, hogy mima-gunk a lelki veszedelemből megszabaduljunk”.

A példalózásra alkalmas szövegeket a prédikátornak nem kellett mindig az ősforrásból kikeresgélnie. Készültek példagyűjtemények, már az antikvitásban (Valerius Maximus), a középkor-

ban (Petrus Alphonsus, *Gesta Romanorum*) s később is. Magyarul az elsőt a jezsuita Marosvásárhelyi Gergely adta ki 1621-ben, latinból. Megvan benne a Caritas Romana, Croesus néma fiának esete és sok más.

Káldi rendszerint nem érte be egyetlen példával, halmozta őket. Szent Annáról, a szűzi életű evangéliumi özvegyről prédikálva hét önmegtartóztató asszonyságot sorolt fel (köztük Magyarországi Szent Erzsébetet), hogy a mai özvegyek példát vegyenek róluk. Egyiküket, Galla nevezetűt, akinek férje egy év házasság után meghalt, erősen kapacitálták, hogy menjen újra férjhez, mert ha nem (ezzel fenyegette orvosa), szakálla fog nőni. Ez be is következett, Galla nagy öröme, hogy megcsúnyult ábrázata miatt nem fogják zaklatni a kérők.

Káldi kedvelte az efféle bizarr történeteket. Henricus kardinális utazás közben, hogy unalmát elűzze, arra biztatta kísérőit: mondjanak szentbeszédeket. Egy „paraszt barát” (vagyis laikus) így szólt: „Midőn meghalunk és a menyország kapujához jutunk, Szent Benedek atyánk előnkbe jő, hogy bévigyen bennünket. Mikor téged, Kardinál uram, püspöki skofiumban lát, megkérdi, ki légy. Ha azt feleled, hogy az ő szerzetbeli barát vagy, hogy bizonyos lehessen felőled, a porkolábbal felhasíttatja a gyomrod, és ha szegény eledellel tápláltad azt, elhiszi, hogy barát voltál, és menyországba viszen, de ha azt gyenge csemegékkel és friss étkekkel hízlaltad, nem hiszi, és bé nem bocsáttat.” A hasfelmetsző-Jack-sztori tanulsága: „Nem elég az üdvösségre, hogy valaki szerzetesnek mondja magát, hanem kívántatik, hogy szerzeteshez ilendő módon éljen.”

A szerencse forgandóságának tételét Andronicus görög császár esetének mondhatni szadista leírása igazolja. 1185-ben ellensége kezére jutott, s az kiszolgáltatta a nép bosszújának a kegyetlensége miatt gyűlölt uralkodót. Arcul csapdosták, hátba ütötték, szakállát tépték, haját szaggatták, fogait kiütötték, még az asszonyálatok is ököllel verték. „Azután jobbkezét elvágták, a tolvajok közé tömlőcbe vezették, étel-ital nélkül hagyván. Egynehány nap múlva egyik szemét kitolták, ruháját félig elmetélték, a fejét megnyírták, és egy rühes számárra ültetvén, a piacon ide s tova hordozták. A goromba nép pedig reá rohanván, némellyek agyba-főbe verték, némellyek ganéjjal hagyigálták, némellyek a spongyiát undokságba mártották és az orcájába facsarták, némellyek nyársokkal oldalba gyakdosták, némellyek kövekkel hagyigálták, némellyek gyalázatosan szidalmazván ebnek és bolondnak neveztek, egy asszony egy fazék forró vízzel agyon öntötte, és senki nem volt, aki nem kínozta.” A szörnyűségek szekvenciája még hosszan folytatódik, míg végül a bukott császárt lábtól felakasztva karddal kivégzik. A naturalizmus efféle orgiái nem ritkák a prédikációkban (bár Káldi mindenkin túltesz); jó eszköznek vél-

ték a hallgatók megindítására; hasonló kegyetlen részletezéssel írták le Krisztus kínszenvedését.

Voltak kevésbé komor, enyhületes és biztató példák, Káldi ezek közül is a bonyolultakat szerette. Egy hieroglifa-magyarázó könyvben olvasott a praenestei képről; gondolta, éppen jó lesz a mennyei boldogságról való tanításhoz. A képen (domborművön) „egy magas és meredek kősziklás hegy volt, melynek igyenes és virágos tetején királyi öltözetben egy felékesített asszony állott. Annak oldalán az Isten képe volt (pogány istenszobor), teljes szemekkel és fülekkel, félig farkasbőrbe öltözött, a fején egy kis süveg, a lábában posztóból csinált sólya [cipő]. Nagy fő emberek áldoztak néki, nem temjénnyel, sem barmokkal, hanem egy kis madárral, mellyet mi húrosmadárnak nevezünk; és az óltáron ez volt írva: A hittől származottnak.

Az áldozatkor nagy hallgatás volt, és az Isten mellett két jeles asszony állott, és az egyik sokágú és egybetekert láncot fejtegetett, a másik, négyszegű kőhöz támaszkodván, szép kicsiny koszorúkat kötött. Ezenközben sokan, mód nélkül és nagyobb bátorsággal, hogysen okossággal, igyekeztek a magas hegyre hágni és a királynéhoz jutni, de nagyobb részre nyakra-főre hullottak. Akik pedig áldoztak, azoknak a láncfejtegető asszony kötelet bocsátott alá, melynek végén egy kő volt általvonyva; azt az Isten a könyörgőknek szájába adta, kik legottan szájokat befogták, és ajakokat öszvekapcsolták. Az asszony azonban [azalatt] az embereket lassan-lassan felvondogálta a hegyre; de ha valaki a száját felnyitotta, minden fáradsága heában lévén, nyakra-főre aláesett; aki pedig szerencsésen feljutott, koszorút adtak néki, és nagy örömmel innya adtak a pohárból, mellyet az asszony reáköszönt; és azután minden munka, fáradság és gond nélkül örök boldogságban élhetett.” Ebben az esetben (és sokszor máskor) nem a példa magyaráz, hanem a példát kell megmagyarázni; Káldi rögtön meg is teszi, analógiák és bibliai citátumok segítségével: a magas hegy azt jelenti, hogy az igaz boldogság nem e világon található; a két asszony, a kötéllel, illetve a koszorúval, az irgalmasságot, illetve az igazságot jelképezi, és így tovább. Már csak azt kellene megfejteni, mit értett mindebből a jámbor hallgató...

Az állatvilág egyszerűbb példákkal szolgált. Szent Ambrus nyomán írja Káldi: „Az eszterág avagy gólya csodálatosképpen meghálálja és fizeti szüléinek véle tött jókat. Mert ha fáznak, szárnya alá vészi, és úgy melegíti hideg testöket; ha valami szükség találja, nyakára vagy vállára vészi, és másuvá viszi; annak fölötté étellel táplálja, és ha valami új eledelt nem hozhat nékiek, amit őtt, kiokádja, és szüléinek adja, melynél nem tudom, hová lehet nagyobb szeretet.” A sas a szarvast ravasz harcmodorral győzi le: „úgy megehever a fővényben, hogy a tollait mind megtölti véle, és azután a szarvas fejére röpülvén, megragadja éles körmeivel, és a port vagy fővenyt a szeméibe rázván, megvakítja, és úgy megejt-

vén, megöli és megészi...” — így bánik el velünk az ördög: bűneink porával elvakít, hogy ne is kívánczunk a mennyei dolgok látására. A pelikánról Káldi ritka variánst ad elő Nazianzoszi Szent Gergely nyomán: „Ha a publikán vagy rigó madárnak tükröt tésznek eleibe, és az ember a tükör mögött állván emberi szót szóll madár nótára, azokat hallván a madár, a tükröt nézi és azt véli, hogy a szózat magához hasonló madártól származott: az okáért ő is merészeli azt, és úgy szóll...” — így bátorodik föl a lélek, hogy Krisztus cselekedeteit kövesse.

A példákat a hitszónokok általában irodalmi forrásokból vették, Káldi néha magából az életből. „Amelly kapitán az egész országot óltalmazó végvárat őrszi, az ellenségnek aprólék csatázását sem vészi siket fülre; mert, noha azzal a várat meg nem vészik, sem derekason meg nem szállják, mindazáltal tudja, hogy afféle csatázást nem kell szabadjában hagyni, mert sok alkalomatlanságot szerezhetnek: azonképpen akinek lelkére gondja vagyon, az ördögnek a bocsánandó bűnökkel való apródos csatázását nem kell elhallgatni, mert, noha azok által a lélek nem esik az ördög rab-ságába, mindazáltal kárt vall.” A jólesően friss magyar színezék másutt is kivirít Káldi prédikációjából. A vitézlő hadnagy, hogy megfélemlítse ellenségét, igyekszik a maga seregét mennél számosabbnak mutatni (mint Illyés versében Ozoránál). Következnek az illusztráló példák: egy antik, Xenophón harci csele; egy bibliai, Gedeon furfangja; és egy hazai: „Hasonló mesterséggel harminc magyar vitéz, három felől megütvén, kétszáz törököt megfutamatott, és nagy nyereséggel járt.” Mind a három példa az ördög csalfására figyelmeztet: „erősbnek tettei magát, oroszlának mutatja magát, hogy megrémítvén az embert, harcolás nélkül meggyőzze”.

Káldi indított el útjára a török-magyar időből egy érdekes történetet, melyre nagy irodalmi pályafutás várt. Vízkereszt után a harmadik vasárnapon a prédikátornak azt a részletet kellett fölolvassnia Máté evangéliumából, mely az igaz hitre tért kafarnaumi századosról szól. Ezután a szónok rendszerint katonai témát tárgyalt vagy érintett. Káldi, régi szokás szerint, minden vasárnapra három-három beszédet írt és adott ki. Ezúttal az elsőben roppant időszerű tárgyról értekezett: nem minden háború gonosz és tilalmas, mint a manicheus és egyéb eretnekek „nagy bolondúl” tanították; a pogány török ellen igenis harcolni kell, és szörnyű vétke Luthernak, hogy ezt tagadja, s inkább a pápa ellen uszított. A második prédikáció az evangéliumi százados erényeit méltatja, hitét, ájtatosságát és alázatosságát, valamint jó rendtartását, melyért a zsidók fennszóval dicsérték: „Szereti nemzetségünket, azaz kártól mególtalmaz, és nem engedi vitézinek, hogy rajtunk hatalmaskodjanak, marhánkat elhajtsák vagy kóborolják”. Hasonlóképpen viselkedtek más hadi vezérek: a bibliai Dávid király, Tiberius és Aurelianus császár, valamint Károly mansfeldi gróf Magyarország-

gon: tíz hajdút akart hallálal büntetni, mert elloptak néhány kenyert, és csak azért kegyelmezett meg nekik, mert magyarok voltak, „hogy ne láttatnék gyűlölni az idegen nemzetet”. Még egy hazai példa: „Ezeröttszázkilencvenhat esztendőben, midőn a második Mahomet császár Magyarországra jött volna, a kecskeméti polgárok eleibe menvén, ajándékot vittek néki, hatszáz juhot, száz ökröt és tizennégy szekér kenyeret, kérvén, hogy egy csauszt küldene hozzájuk, ki az általménő vitézektől megoltalmazná őket. A császár háromszáz aranyat adatván nekik és egy vontarany köntöst, meghagyá, hogy hazamenjenek, és ha valaki bántaná őket, a köntöst mutatná néki. Azokáért mihelyen valami török sereget láttak, a bíró a köntöst reá vévén eleikbe ment, kit látván a törökök, lovokról leugorván a köntöst megsókolták, és ha a bíró megengedte, ott háltak magok költségén, ha pedig nem engedte, elébb állottak.” A példához természetesen erkölcsi intelem járul: „Ritkán találád azt (ti. a törökök emberséges viselkedését) a mi keresztyén vitézinkben a magok nemzetségéhez is. De minthogy nem kíméllik a szegény embereket, kiknek kiáltások felhat az égbe, kevesen öszülnek meg közzülök, és kevesen halnak meg jó halállal.”

A történetet, melynek hitelességét állítólag régi jegyzőkönyvek igazolták, Kálditól több egyházi író átvette (latinul, magyarul), a múlt század közepén egy rímfaragó kecskeméti asztalosmester, Szokolay Hártó János, versben dolgozta fel, majd Vahot Imre illesztette be Kecskemét leírásába, tőle került Mikszáth Kálmánhoz, s lett belőle a pompás regényke: *A beszélő köntös*.

ÚJ KÖNYVEINK:

JEAN-MARIE LUSTIGER: EMBERHEZ MÉLTÓN	370,— Ft
ÖRSY LÁSZLÓ: A LÉLEKRE NYITOTTAN	530,— Ft
THEODOR SCHNEIDER: A DOGMATIKA KÉZIKÖNYVE	
1. Kötet	1560,—Ft
2. Kötet	1750,—Ft

KAPHATÓ MÉG:

WALTER KASPER: JÉZUS A KRISZTUS	640,—Ft
RÓNAY GYÖRGY: ZAKEUS A FÜGEFÁN	340,—Ft

*Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalában:
(1053 Budapest, Ferenciek tere 7-8. III. lh. II. emelet.) Telefon: 117-7246, Fax: 1177-682*